

پیش‌بینی پرخاشگری دانشجویان بر اساس عزت نفس با واسطه‌گری صبر

سیده هانیه حمدی،^۱ جعفر محرمی^۲

چکیده

هدف: هدف از انجام این پژوهش، پیش‌بینی پرخاشگری دانشجویان بر اساس عزت نفس با واسطه‌گری صبر بود. **روش:** روش تحقیق از نوع همبستگی و مبتنی بر مدل معادلات ساختاری است. در این پژوهش با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای، نمونه‌ای به حجم ۳۸۶ نفر از بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال انتخاب شد. ابزارهای استفاده‌شده در این پژوهش، مقیاس صبر (خرمایی)، فرمانی و سلطانی، مقیاس پرخاشگری (باس و پری) و مقیاس عزت نفس (کوپر و اسمیت) بود. شواهد، مؤید پایایی و روایی مطلوب مقیاسها بود. به منظور بررسی مدل پژوهش، از روش مدل معادلات ساختاری استفاده شد. **یافته‌ها:** عزت نفس، پیش‌بین منفی پرخاشگری است و عزت نفس و صبر، پرخاشگری را به صورت منفی و معنادار پیش‌بینی می‌کند. **نتیجه‌گیری:** صبر در رابطه عزت نفس با پرخاشگری، نقش واسطه‌ای دارد. در مجموع، یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که عزت نفس به واسطه افزایش صبر موجب کاهش پرخاشگری در افراد می‌شود.

واژگان کلیدی: صبر، عزت نفس، پرخاشگری.

پروژه‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۱

۱. کارشناس ارشد روان‌شناسی شخصیت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران.
۲ دکترای تخصصی روان‌شناسی، استادیار گروه روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران (نویسنده مسئول). نشانی: تهران؛ خیابان بزرگمهر، کوی اسکو، پلاک ۱۵. شماره: ۰۲۱۸۴۲۲۵۵۵/

Dr.moharami@iau-tnb.ac.ir

الف) مقدمه

پرخاشگری^۱ به عنوان یک مشکل شدید و رو به افزایش در میان نوجوانان و جوانان شناخته شده است. در حال حاضر، پرخاشگری مسئله‌ای اجتماعی و یکی از موضوعات اساسی بهداشت روانی^۲ به حساب می‌آید. مشاهده جهان اطراف نشان می‌دهد که این مشکل رفتاری در بین همه انواع جانداران، طبقات اجتماعی - اقتصادی و مراحل مختلف سنی دیده می‌شود. مسائل مرتبط با خشم، مانند رفتارهای مقابله‌ای، خصومت و پرخاشگری، از علل اصلی مراجعه نوجوانان و جوانان به مراکز مشاوره و روان‌درمانی است (سوخودولسکی و راجکین، ۲۰۰۸). عدم مهار رفتار پرخاشگرانه علاوه بر ایجاد مشکلات بین فردی و جرم و بزه و تجاوز به حقوق دیگران، ممکن است درون‌ریزی^۳ شده و باعث انواع مشکلات جسمی - روانی مثل زخم معده، سردردهای میگرنی و افسردگی شود. (نیکولسون، ۲۰۱۳)

روان‌شناسان اجتماعی، پرخاشگری را آسیب رساندن عمدی به دیگران و خشونت را نیز مبادرت کنشی عمدی برای آسیب رساندن جسمانی به دیگران تعریف می‌کنند (فرجاد و محمدی اصل، ۱۳۸۷). دلوکیو و الیوی^۴ (۲۰۰۵) پرخاشگری را رفتار قابل مشاهده که به قصد آسیب رساندن به دیگران باشد، تعریف می‌کنند. ماتسون^۵ (۲۰۰۷) معتقد است که انواع شدید مشکلات رفتاری می‌تواند بسیار خطرناک باشد، به رشد شخصی صدمه بزند، فرصتهای یادگیری و رفتار سازگارانه را کاهش و کیفیت زندگی شخصی را تحت تأثیر قرار دهد. رفتار پرخاشگرانه دوران کودکی می‌تواند به عنوان عامل پیش‌بینی کننده برای بزهکاری، سوء مصرف مواد، افسردگی و افت تحصیلی باشد. شواهد نشان می‌دهد که رفتار ضد اجتماعی دوران خردسالی با ناتوانی‌های دوران بزرگسالی در ارتباط است. (دان و فایت، ۲۰۱۰) دیدگاههای نظری، عوامل مختلفی را در بروز رفتارهای پرخاشگرانه مؤثر می‌دانند. فابیان^۶ (۲۰۱۰) ارتباط بین اختلالات عصب‌شناسی و پرخاشگری و خشونت را شایان توجه می‌داند. مک‌اندرو^۷ (۲۰۰۹) نقش و مقدار ترشح هورمونها در بروز رفتارهای پرخاشگرانه را

-
1. Aggression
  2. Mental Health
  3. Sukhodolsky & Ruchkin
  4. Importing
  5. Nicholson
  6. Delvecchio & Olivey
  7. Matson
  8. Dunn & Fait
  9. Fabian
  10. McAndrew

مؤثر می‌داند. از نظر دانگجوسو^۱ و همکاران (۲۰۰۸) تعاملات نامناسب بین سیستم‌های سروتونین و دوپامین در کورتکس پیشانی احتمالاً سازوکار مهمی است که ارتباط بین پرخاشگری تکانشی و اختلالات پیرو آن را به دنبال دارد. دیدگاه یادگیری اجتماعی عوامل مختلفی مانند تجربه‌های گذشته فرد، پاداشهایی که از تجربه‌های گذشته یا حال نصیب افراد می‌شود و مشاهده رفتار دیگران را در بروز پرخاشگری مورد توجه می‌دانند (فایان، ۲۰۱۰؛ اندرو، ۲۰۰۹؛ دانگجوسو و همکاران، ۲۰۰۸؛ نقل از: ریچاردسون و هاموگ،^۲ ۲۰۰۷). انسانها بر حسب ظرفیتهای و توانایی‌هایشان در قبال مسائل زندگی واکنش نشان می‌دهند و تحمل افراد بر اساس توان روانی آنان در برابر فشارهای زندگی متفاوت است. از جمله صفات نشانگر گسترش ظرفیت روانی در فرد، صبر است که در مقابل خشم و غضب قرار دارد.

صبر یکی از توانمندی‌های انسانی است که در بالندگی و بهزیستی آدمی نقش اساسی دارد. صبر تمایلی در فرد است که موجب آرامش وی در مواجهه با ناکامی‌ها، تلخی‌ها یا رنجها می‌شود (اشنیتکر،^۳ ۲۰۱۲). متون دینی و اندیشمندان عرصه اخلاق مانند توماس آکویناس و سنت آگوستین (اشنیتکر و امونز،^۴ ۲۰۰۷) در سنت غربی و ابو حامد غزالی (۲۰۰۲/۵۰۵) در سنت شرقی، بر اهمیت پروراندن صبر در دستیابی به زندگی خوب تأکید دارند. از دیدگاه تکاملی، تصمیم‌گیری‌های انطباقی مستلزم آن است که انسانها گاهی با صبر کردن، از منافع آنی و کنونی چشم‌پوشند تا در آینده به پاداشهای ارزشمندتر دست یابند. انسانها هنگام تصمیم‌گیری‌های موقتی، پیامدهای آنی را در نظر می‌گیرند؛ اما بسیاری از گونه‌های حیوانات برای منافع معوق تنها چند ثانیه منتظر می‌مانند. به نظر می‌رسد این تفاوتها و دیگر تفاوتهای آشکار میان انسانها و موجودات دیگر، شواهد قانع‌کننده‌ای را در تأیید اینکه صبر یک رگه یگانه انسانی است، فراهم می‌آورد (روساتی و همکاران،^۵ ۲۰۰۷). روساتی و همکاران (۲۰۰۷) صبر را به معنای چشم‌پوشی از منافع زمان حال به منظور به دست آوردن پاداشهای ارزشمندتر در آینده تعریف می‌کنند. در مطالعه دای و فیشباخ^۶ (۲۰۱۳) انتظار باعث افزایش ارزشمندی چیزهایی می‌شود که فرد در انتظار آن است. به نظر می‌رسد در سالهای اخیر، توجه پژوهشگران غربی به مقوله اخلاق به عنوان ویژگی بارز صبر جلب شده است. از

-
1. Dongiu Seo
  2. Richardson & Hammock
  3. Schnitker
  4. Schnitker & Emmons
  5. Rosati, Stevens, Hare & Hauser
  6. Dai & Fishbach

نظر کومر و سیکرکا^۱ (۲۰۱۴) ادیان مهم دنیا صبر را به عنوان یک فضیلت اخلاقی و ظرفیت مقابله با سختی‌ها در نظر می‌گیرند. از دیدگاه وی، افراد صبور کمتر احتمال دارد در مقابل شرایط سخت با خشم پاسخ دهند. کومر و سیکرکا^۲ (۲۰۱۴) بیان می‌کنند که در دوران جدید از صبر غفلت شده است. آنان با اشاره به طبقه‌بندی پترسون و سیلیگمن^۳ (۲۰۰۴) از فضائل اخلاقی، معتقدند که در این طبقه‌بندی، صبر در جای مناسب خود قرار داده نشده است. اشیتکر^۴ (۲۰۱۴) معتقد است که صبر مفهومی مستقل است که در سه موقعیت میان‌فردی^۳، دشواری‌های زندگی^۴ و مشکلات روزانه^۵ متجلی می‌شود. وی صبر را مستقل از توانمندی‌هایی مانند خودتنظیمی می‌داند. همچنین او نشان داد که سازه‌هایی مانند استقامت، گشاده‌ذهنی و خودتنظیمی، در مجموع ۹/۶ درصد واریانس نمره‌های صبر را تبیین می‌کنند. یکی دیگر از روشهای رایج کنار آمدن با پرخاشگری، انکار آن است. عزت نفس همواره می‌تواند احساسات تند و خشمگین افراد را تعدیل کند. بررسی آیات و روایات اسلامی، تأکید بر عزت نفس افراد از خطاهای دیگران است. در سالهای اخیر عزت نفس در ارتباط با سلامت روان مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. عزت نفس یکی از فرایندهای روان‌شناختی و ارتباطی برای افزایش سلامت روان و التیام آزرده‌گی است که لازمه رشد ارتباطی، عاطفی، معنوی و جسمانی انسان است و با اغلب شاخصهای سلامت روان رابطه دارد. از تعریفهای مختلف چنین برمی‌آید که عزت نفس، تحولی عاطفی است که آزادانه برگزیده می‌شود و طی آن، میل به انتقام و اجتناب از خطا کار کاهش می‌یابد (قمری گیوی و همکاران، ۱۳۹۱). مک‌کالو و همکاران^۶ (۲۰۰۳) نیز عزت نفس را عملی آزادانه از سوی بخشنده می‌دانند و آن را مجموعه‌ای از تغییرات روانی-اجتماعی محسوب می‌کنند که سپری شدن زمان، ضرورت اصلی آن است. با توجه به آنچه بیان شد، این پژوهش به دنبال پیش‌بینی پرخاشگری دانشجویان بر اساس مؤلفه‌های صبر با واسطه‌گری متغیر عزت نفس است.

ب) روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع همبستگی است که در آن، روابط علی میان متغیرهای پژوهش در

1. Comer & Sekerka
2. Peterson & Seligman
3. Interpersonal Patience
4. Life Hard Ship Patience
5. Daily Hassles Patience
6. McCullough, Fincham & Tsang

قالب مدل‌یابی معادلات ساختاری بررسی شده است. متغیرهای این پژوهش عبارتند از: پرخاشگری (متغیر درون‌زاد)، عزت نفس (متغیر برون‌زاد) و صبر (متغیر واسطه‌ای).

۱. جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش، متشکل از دانشجویان مقطع کارشناسی تا دکتری است که در سال ۹۷-۱۳۹۶ در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال مشغول به تحصیل بودند. به منظور انتخاب اعضای گروه نمونه، ۳۸۶ دانشجو با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند. بدین صورت که ابتدا از فهرست دانشکده‌ها؛ چهار دانشکده و در هر دانشکده، سه کلاس به طور تصادفی انتخاب شد و کلیه دانشجویان آن کلاسها مورد مطالعه قرار گرفتند. اطلاعات بیشتر در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: تعداد شرکت‌کنندگان در پژوهش به تفکیک دانشکده‌ها

دانشکده	تعداد	درصد
علوم انسانی	۹۷	۲۵/۱۷
علوم پایه	۹۷	۲۵/۱۷
فنی مهندسی	۹۵	۲۴/۴۹
علوم تربیتی و روان‌شناسی	۹۷	۲۵/۱۷
جمع	۳۸۶	۱۰۰

۲. ابزار پژوهش

یک) مقیاس صبر

این مقیاس با استفاده از مؤلفه‌های قرآنی و روایتی صبر توسط خرمايي و فرمانی (۱۳۹۳) در قالب ۲۵ گویه تهیه و برای نمره‌گذاری آن از روش لیکرت استفاده شده است. مؤلفه‌های مقیاس صبر شامل شکیبایی، رضایت، استقامت، متعالی شدن و درنگ است. برای تعیین روایی و پایایی، این مقیاس روی ۳۵۰ دانشجوی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال اجرا شد و سپس به روش تحلیل عاملی با استفاده از مؤلفه‌های اصلی و با چرخش واریماکس، روایی مقیاس محاسبه و پایایی آن به وسیله آلفای کرونباخ به دست آمد.

روایی مقیاس صبر: نتایج تحلیل عاملی، وجود پنج عامل را در این مقیاس تأیید کرد. نتایج نشان داده است که عامل متعالی شدن با ارزش ویژه ۳/۹۳ توضیح‌دهنده ۱۵/۷۱ درصد واریانس کل است. عامل شکیبایی با ارزش ویژه ۲/۸۰، مقدار ۱۱/۲۱ درصد واریانس کل را توضیح می‌دهد. عامل رضایت با ارزش ویژه ۲/۳۴ توضیح‌دهنده ۹/۳۸ درصد واریانس کل است. عامل استقامت با ارزش ویژه ۱/۹۷، مقدار ۷/۸۸ درصد واریانس کل را توضیح

۷۶۲ ♦ پیش‌بینی پرخاشگری دانشجویان بر اساس عزت نفس...

می‌دهد و در نهایت، عامل درنگ با ارزش ویژه ۱/۹۳ توضیح‌دهنده ۷/۷۲ درصد واریانس کل بوده است. پنج عامل صبر، در مجموع ۵۲ درصد واریانس کل نمونه را توضیح داده است. عامل اول، «متعالی شدن» توسط گویه‌های ۲۵، ۱۲، ۹، ۱۶، ۱۹، ۱۴، ۱۵ و ۲۳ این مقیاس را سنجش می‌کند. عامل دوم، «شکیبایی» توسط گویه‌های ۶، ۴، ۱، ۲۰، ۲۲، ۲ و ۲۴ سنجش می‌شود. عامل سوم، «رضایت» توسط گویه‌های ۱۷، ۸، ۱۱ و ۵ این عامل را می‌سنجد. عامل چهارم، «استقامت» نامیده شده و گویه‌های ۱۳، ۷ و ۱۰ این مؤلفه را سنجش می‌کنند. عامل پنجم با عنوان «درنگ» توسط گویه‌های ۱۸، ۳ و ۲۱ مقیاس، سنجیده می‌شود. **پایایی مقیاس صبر:** ضرایب آلفای کرونیباخ برای مؤلفه متعالی شدن (با هشت گویه) ۰/۸۴، برای مؤلفه شکیبایی (با هفت گویه) ۰/۶۷، برای مؤلفه رضایت (با چهار گویه) ۰/۶۰، برای مؤلفه استقامت (با ۳ گویه) ۰/۶۱ و برای مؤلفه درنگ (با سه گویه) ۰/۶۸ محاسبه شده است.

جدول ۲: ضرایب پایایی مؤلفه‌های صبر

عاملها	تعداد گویه	آلفای کرونیباخ
متعالی شدن	۸	۰/۸۴
شکیبایی	۷	۰/۶۷
رضایت	۴	۰/۶۰
استقامت	۳	۰/۶۱
درنگ	۳	۰/۶۸

(دو) پرسشنامه سنجش پرخاشگری باس و پری

این پرسشنامه توسط آرنولد اچ. باس و مارک پری (۱۹۹۲) ساخته شده و دارای ۲۹ گویه است. برای نمره گذاری از روش لیکرت استفاده شده است و چهار جنبه از پرخاشگری را ارزیابی می‌کند. گویه‌های ۱، ۵، ۹، ۱۳، ۱۷، ۲۱، ۲۴، ۲۶ و ۲۸ مربوط به پرخاشگری فیزیکی، گویه‌های ۲، ۶، ۱۰، ۱۴ و ۱۸ پرخاشگری کلامی، گویه‌های ۳، ۷، ۱۱، ۱۵، ۱۹، ۲۲ و ۲۹ مربوط به خشم و گویه‌های ۴، ۸، ۱۲، ۱۶، ۲۰، ۲۳، ۲۵ و ۲۷ خصومت را نشان می‌دهند.

روایی پرسشنامه پرخاشگری: نتایج تحلیل عاملی، وجود چهار عامل را در این مقیاس تأیید کرد. نتایج نشان داده است که عامل پرخاشگری بدنی با ۱۷/۷، پرخاشگری کلامی با ۶/۷، خشم با ۵/۵ و خصومت با ۵/۲ درصد واریانس عوامل به دست آمده است. عامل اول، «پرخاشگری کلامی» توسط گویه‌های ۴، ۶، ۱۴، ۲۱ و ۲۷، این مقیاس را سنجش می‌کند.

عامل دوم، «پرخاشگری بدنی» توسط گویه‌های ۲، ۵، ۸، ۱۱، ۱۳، ۱۶، ۲۲، ۲۵ و ۲۹، سنجش می‌شود. عامل سوم، «خشم» توسط گویه‌های ۱، ۹، ۱۲، ۱۸، ۱۹، ۲۳ و ۲۸، این عامل را می‌سنجند. عامل چهارم، «خصومت» نامیده شده و گویه‌های ۳، ۷، ۱۰، ۱۵، ۱۷، ۲۰، ۲۴ و ۲۶ این مؤلفه را سنجش می‌کنند.

پایایی پرسشنامه پرخاشگری: در بررسی پایایی فرم نهایی مقیاس پرخاشگری، به روش بازآزمایی روی ۳۷ نفر پس از ۹ هفته، ضریب همبستگی ۰/۸۰، ۰/۷۶، ۰/۷۲، ۰/۷۲ را به ترتیب برای عوامل پرخاشگری بدنی، کلامی، خشم و خصومت (کینه‌ورزی) گزارش کردند.

سامانی (۱۳۸۶) با بررسی مقطعی روی ۴۹۲ نفر از دانشجویان ۱۸ تا ۲۲ ساله (۲۴۸ پسر و ۲۴۴ دختر) دانشگاه شیراز که به روش خوشه‌ای انتخاب شده بودند و به کمک پرسشنامه پرخاشگری باس و پری ارزیابی شدند، ضریب پایایی این پرسشنامه را به شیوه بازآزمایی برابر ۰/۷۸ به دست آورد. این همبستگی بالای عوامل با نمره کل پرسشنامه، همبستگی ضعیف عوامل با یکدیگر و مقادیر ضریب آلفا، همگی نشان‌دهنده کفایت و کارایی این پرسشنامه برای کاربرد پژوهشگران، متخصصان و روان‌شناسان در ایران است.

پرسشنامه پرخاشگری از همسانی درونی بسیار خوبی برخوردار است. ضریب آلفا برای خرده‌مقیاسهای پرخاشگری فیزیکی، کلامی، خشم و خصومت به ترتیب ۰/۸۵، ۰/۷۲، ۰/۸۳ و ۰/۷۷ و ضریب آلفای کل نمرات پرسشنامه ۰/۸۹ است. پرسشنامه پرخاشگری، ابزاری با ثبات و با اعتبار بازآزمایی خوب است. همبستگی بازآزمایی بعد از دوره ۹ هفته‌ای برابر ۰/۸۰، ۰/۷۶، ۰/۷۲ و ۰/۷۲ برای خرده‌مقیاسهای پرخاشگری فیزیکی کلامی، خشم و خصومت و ۰/۸۰ برای کل نمرات پرسشنامه بوده است.

سه) مقیاس عزت نفس

پرسشنامه عزت نفس کوپر اسمیت (۱۹۶۷) که تجدید نظر شده مقیاس راجر و دایموند است، برای اندازه‌گیری میزان عزت نفس نمونه‌های پژوهش، قبل و بعد از مداخله روان‌درمانی مبتنی بر فراشناختی استفاده شد. در این آزمون، حداقل نمره‌ای که یک فرد می‌تواند به دست آورد، صفر و حداکثر آن ۵۰ است. شیوه نمره‌گذاری این آزمون به صورت صفر و یک است؛ به این معنا که در برخی از سؤالها پاسخ بلی، یک نمره و پاسخ خیر، صفر می‌گیرد و باقی سؤالها به طور معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. افرادی که در این آزمون بیشتر از میانگین نمره بگیرند، دارای عزت نفس بالا و افرادی که کمتر از میانگین نمره بیاورند، دارای عزت

۷۶۴ ♦ پیش‌بینی پرخاشگری دانشجویان بر اساس عزت نفس...

نفس پایین محسوب می‌شوند. این پرسشنامه دارای ۵۸ سؤال در شش زیرمقیاس یا عامل، شامل زیرمقیاس عمومی (۲۶ ماده)، زیرمقیاس اجتماعی (۸ ماده)، زیرمقیاس خانوادگی (۸ ماده)، زیرمقیاس آموزشی (۸ ماده) و زیرمقیاس دروغ (۸ ماده) است. نمرات زیرمقیاسها و همچنین نمره کلی، امکان مشخص کردن زمینه‌ای را که در آن افراد واجد تصویر مثبتی از خود می‌باشند، فراهم می‌سازد.

روایی و پایایی مقیاس عزت نفس: اعتبار آزمون توسط محققان مختلف تأیید شده است (همان). ابراهیمی (۱۳۷۰)، پایایی نتایج این پرسشنامه را در میان دانش‌آموزان و دانشجویان ایرانی بررسی کرده که ضریب پایایی آن در نمونه‌های دانش‌آموزی، ۰/۸۰ و در نمونه‌های دانشجویی، ۰/۸۵ گزارش شده است (موسوی، ۱۳۸۳). ادموندسون و همکاران (۲۰۰۶) نیز ضریب همسانی درونی ۰/۸۶ تا ۰/۹۰ را برای آزمون عزت نفس اسمیت گزارش کرده‌اند. اسمیت و همکاران (۱۹۹۰) ضریب بازآزمایی را بعد از پنج هفته، ۰/۸۸ و بعد از یک سال، ۰/۷۰ گزارش کرده‌اند.

در بسیاری از پژوهشها، روایی یا اعتبار پرسشنامه عزت نفس کوپر اسمیت تأیید شده است. برای نمونه، در تحقیق بازرگان و برارپور (۱۳۹۰) با استفاده از روش وابسته به محتوا، روایی پرسشنامه کوپر اسمیت تأیید شد. همچنین با استفاده از روش دیگری از روایی؛ یعنی همگرایی، ثابت (۱۳۷۵) و نایی فرد (۱۳۸۲) روایی همگرایی مناسبی بین آزمون کوپر اسمیت و آزمون عزت نفس آیزنک به دست آوردند. این میزان در پژوهش ثابت، ۰/۸۰ و در پژوهش نایی فرد، ۰/۷۸ بوده است. در پژوهش حاضر به منظور سنجش پایایی آزمون عزت نفس، از دو شاخص آلفای کرونباخ و تنصیف استفاده شده که نتایج آن در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳: ضرایب پایایی پرسشنامه عزت نفس در تحقیق حاضر

ضرایب پایایی		شاخص آماری
تنصیف	آلفای کرونباخ	
۰/۸۹	۰/۸۸	عزت نفس کلی
۰/۷۳	۰/۶۷	عزت نفس اجتماعی
۰/۷۵	۰/۷۵	عزت نفس خانوادگی

مطابق جدول ۳، ضریبهای پایایی پرسشنامه عزت نفس و دو زیرمقیاس آن، با روش آلفای کرونباخ و تنصیف در کل نمونه‌های پژوهش مناسب است.

۳. شیوه اجرا

برای گردآوری اطلاعات، بعد از انتخاب کلاسها و قبل از آنکه پرسشنامه‌ها به دانشجویان داده شود، درباره هدف پژوهش، ضرورت همکاری صادقانه آنان برای پیشبرد اهداف تحقیق و شیوه پاسخگویی به سؤالات توضیحات مختصری داده شد و بیان شد که فقط نگرش واقعی آنان مد نظر است و پاسخ صحیح و غلطی وجود ندارد. همچنین تأکید شد که نیازی به ذکر نام و مشخصات نیست. برای پاسخگویی به سؤالات، زمان کافی به آنان داده شد. برای جلوگیری از هر نوع سوگیری نیز ترتیب ارائه پرسشنامه‌ها به صورت تصادفی بود. در پایان نیز از همکاری آنها قدردانی شد.

ج) یافته‌های پژوهش

به منظور تجزیه و تحلیل آماری در این پژوهش، ابتدا با استفاده از شاخصهای آمار توصیفی، اطلاعات توصیفی متغیرهای پژوهش (شامل میانگین، انحراف معیار، حداقل و حداکثر نمرات) محاسبه شدند. سپس برای بررسی تمامی سؤالات پژوهش و بررسی چگونگی ارتباط بین متغیرهای موجود در مدل مد نظر و میزان قدرت پیش‌بینی متغیر برون‌زاد (عزت نفس) و متغیر واسطه‌ای (صبر) در پیش‌بینی متغیر درون‌زاد (پرخاشگری)، از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری استفاده شد. برای توصیف و تحلیل داده‌ها نیز از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس نسخه ۲۲ و آموس نسخه ۲۰ استفاده شد.

د) بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیش‌بینی پرخاشگری دانشجویان بر اساس عزت نفس با واسطه‌گری صبر بر اساس سؤالات پژوهش را می‌توان به شرح ذیل پیش‌بینی کرد.

سؤال اول: آیا عزت نفس پایین، پیش‌بینی‌کننده پرخاشگری در دانشجویان است؟

با توجه به مقدار بتای استاندارد به دست آمده بین عزت نفس و پرخاشگری ($-0/44$)، رابطه بین این دو متغیر معنادار است ($p < 0/000$). بنابراین، سؤال اول تحقیق تأیید می‌شود. به این معنا که دانشجویانی که عزت نفس پایین‌تری دارند، پرخاشگری آنان بیشتر است و دانشجویانی که عزت نفس بالاتری دارند، پرخاشگری کمتری از خود بروز می‌دهند. در تبیین نتایج این سؤال می‌توان گفت عزت نفس یکی از عوامل تعیین‌کننده رفتار انسان به شمار می‌رود. فردی که عزت نفس پایین دارد و برای خود ارزش و احترامی قائل نیست، ممکن است دچار انزوا، گوشه‌گیری یا پرخاشگری و رفتارهای ضد اجتماعی شود. یافته‌های

این پژوهش با پژوهش‌های شب‌افروز و همکاران (۱۳۹۶)، بامری (۱۳۹۶)، قمی و همکاران (۱۳۹۵)، ذکوری (۱۳۹۵)، شمالی احمدآبادی (۱۳۹۵)، ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۵) احمدی و همکاران (۱۳۹۴) ره‌جو و غنی‌زاده (۱۳۹۴)، شانز (۲۰۱۷)، بیر و همکاران (۲۰۱۷)، استائفیل و همکاران (۲۰۱۷)، دی‌بلاسیو و پرکتور (۲۰۱۷) که هر یک به بررسی نقش عزت نفس و رابطه آن با پرخاشگری پرداخته بودند، همسوست. توزنده‌جانی (۱۳۸۶) نشان داد که عزت نفس بر سازگاری اجتماعی و عزت نفس دانش‌آموزان تأثیر مثبت دارد. همچنین باس (۱۹۹۸) و گرین (۱۹۷۳) در مطالعات خود یافتند که بین عزت نفس پایین و پرخاشگری رابطه وجود دارد. بنابر این، می‌توان گفت مهم‌ترین منابع تأثیرگذار بر پیدایش و افزایش عزت نفس، مؤلفه‌های شناختی، مقایسه خود با دیگران و واکنش دیگران است. به عبارت دیگر؛ عوامل شناختی، مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر میزان عزت نفس اند. ضمن اینکه در این رویکرد، فرض زیربنایی آن است که تغییر شناخت، منجر به تغییرهای رفتاری و هیجانی نیز می‌شود و با توجه به اینکه عزت نفس بعد عاطفی و هیجانی ارزیابی خود است، این رویکرد از طریق اصلاح و تغییر مؤلفه‌های شناختی ناکارآمد که موجب کاهش اعتماد به نفس می‌شود، می‌تواند موجب تغییرات هیجانی رفتاری شده و میزان عزت نفس را افزایش دهد که به نوبه خود با افزایش عزت نفس و تغییر شناخت فرد از عملکرد خود، کاهش پرخاشگری را به دنبال می‌آورد. از سوی دیگر، این یافته پژوهشی با تعدادی از پژوهش‌های خارجی دیگر ناهمخوان است. در تحقیق توماس (۲۰۱۳) با عنوان «عزت نفس و سبک‌های حل مسئله به عنوان پیش‌بینی کننده‌های پرخاشگری در دانشجویان» مشخص شد که عزت نفس پیش‌بین مناسبی برای پرخاشگری نیست. همچنین بوشمن (۲۰۱۰) و بومیستر (۲۰۱۲) رابطه‌ای بین عزت نفس و پرخاشگری پیدا نکردند. در تبیین ناهمخوان بودن بعضی از پژوهش‌ها با یافته پژوهش حاضر می‌توان گفت که تناقضات یافته‌ها ممکن است به علت عدم تمایز بین خودشیفتگی و عزت نفس بالا باشد. همچنین ممکن است بتوان به نبود مقیاس واحد در پژوهش‌ها و همچنین فرهنگ‌های مختلف اشاره کرد؛ زیرا در فرهنگ‌های مختلف، عزت نفس و پرخاشگری به صورتهای متفاوت ادراک می‌شوند.

سؤال دوم: آیا عزت نفس بالا پیش‌بینی کننده صبر در دانشجویان است؟

طبق نتایج به دست آمده، عزت نفس بالا با صبر ارتباط مثبت و معنادار دارد و می‌تواند صبر دانشجویان را پیش‌بینی کند. از آنجا که عزت نفس قطعی‌ترین عامل در روند رشد روانی فرد به شمار می‌رود و تأثیرات برجسته‌ای در جریان فکری، احساسات، تمایلات، ارزشها و

هدفهای وی دارد، هر اندازه که فرد در کسب عزت نفس دچار شکست شود، دستخوش اضطراب، تزلزل روانی و بدگمانی از خود، حقیقت‌گریزی و احساس عدم کفایت از زندگی می‌شود. فردی که از احساس خودارزشمندی زیادی برخوردار است، به راحتی می‌تواند با تهدیدها و وقایع اضطراب‌آور زندگی و مشکلات، بدون تجربه برانگیختگی منفی و از هم پاشیدگی روانی رویارویی کند. بنابر این، افراد با عزت نفس بالا بهتر می‌توانند در برابر ضربه‌ها و مهارت در به حداقل رساندن فشارهای روانی حاصل از آن که از ویژگی‌های افراد صبور است، مقاومت کنند. نتایج این یافته با پژوهشهای صدیقی، ارفعی یزدخواستی و نادى راوندی (۱۳۹۳)، هاشمی و بهرام جوکار (۱۳۹۰)، خرمایی و رحیمی و قلی‌پور (۱۳۹۲)، کارسون هاسر (۲۰۰۶)، پارگامنت (۲۰۱۱)، اسمیت (۲۰۰۵) و کوئینگ ورنر اسمیت (۲۰۰۹) همخوانی دارد.

سؤال سوم: آیا صبر پایین پیش‌بینی‌کننده پرخاشگری در دانشجویان است؟

طبق نتایج به دست آمده، صبر با پرخاشگری ارتباط منفی و معنادار دارد و می‌تواند پرخاشگری دانشجویان را پیش‌بینی کند. این نتایج همسو با نتایج پژوهشهای خرمایی و همکاران (۲۰۱۷)، آلتن و ارتاک (۲۰۱۷)، تانور حبیب (۲۰۱۵)، آقاییوسفی و همکاران (۱۳۹۶)، راضی‌پور و بابایی (۱۳۹۶)، پیلبان جهرمی و سامانی (۱۳۹۶)، بهرامی (۱۳۹۵)، زارعی (۱۳۹۴)، خرمایی و آزاده ده‌بیدی (۱۳۹۴)، آقابابایی و همکاران (۱۳۹۳) و شکوفه‌فرد و خرمایی (۱۳۹۱) است. در یکی از این تحقیقات، شکوفه‌فرد و خرمایی (۱۳۹۱) دریافتند که بین مؤلفه‌های صبر و پرخاشگری رابطه منفی و معنادار وجود دارد و افزایش صبر با کاهش سطوح پرخاشگری همراه است؛ همچنین بین هر یک از مؤلفه‌های صبر نیز رابطه معناداری با پرخاشگری مشاهده شد.

همان‌طور که در مبانی نظری گفته شد، صبر نگه‌داری و کنترل نفس در حالت خاصی است که سبب پایداری در انجام کارهای سخت، تحمل سختی‌ها و مشکلات و کنترل تکانه‌های شهوانی و پرخاشگری می‌شود (نوری، ۱۳۸۷). در حقیقت؛ صبور بودن به معنای بردباری و تحمل مصایب و تاب‌آوری در سختی‌ها (شکیبایی)، پذیرش وضع موجود و شرایطی که فرد در آن قرار دارد (رضایت)، پایداری و ثبات در انجام امور و مداومت در فعالیت (استقامت) و ایجاد وقفه در مقابل خواسته‌ها و مهار امیال درونی است. این معانی با آنچه در تعریف پرخاشگری آمده؛ یعنی قصد و نیت آنی برای آسیب رساندن به فرد یا شی دیگر به علت خشم و ناکامی، در تضاد است. انسان صبور با شناخت احساسات آنی و زیانبار خود، سختی ناکامی‌ها یا ناراحتی‌های برخاسته از روابط بین فردی را تحمل می‌کند و با مهار

خواسته‌های درونی خود، راه حل سازنده‌ای برای مقابله با خشم خود و رسیدن به نتایج بهتر می‌یابد.

سؤال چهارم: آیا صبر نقش واسطه‌ای در رابطه بین عزت نفس و پرخاشگری در دانشجویان دارد؟

نتایج حاصل از اثرات مستقیم و غیر مستقیم مربوط به این مورد، حاکی از آن است که عزت نفس بر پرخاشگری دارای اثرات مستقیم و غیر مستقیم معنادار است. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، در هیچ پژوهشی درباره اینکه آیا «صبر در رابطه بین عزت نفس و پرخاشگری نقش واسطه‌گری را ایفا می‌کند»، به صورت مستقیم پرداخته نشده است.

در تبیین این رابطه می‌توان گفت افراد صبورتر، در پاسخهایی که به سمت دیگری جهت‌گیری دارند، ترکیبی از احساس همدردی و ترحم را در پاسخ به مشاهده پریشانی فرد دیگر به وجود می‌آورند و این احساس همدردی موجب بروز رفتارهای همدلانه و بهبود روابط اجتماعی می‌شود و از فشار روانی کاسته و به طبع آن، پرخاشگری کاهش یافته و شخص ارزیابی مثبت‌تری نسبت به زندگی خواهد داشت.

پیشنهادها

یافته‌های این پژوهش را می‌توان از دو جنبه نظری و عملی مورد توجه قرار داد. با توجه به اینکه پژوهش در زمینه بررسی تأثیر عزت نفس و نقش صبر، در آغاز راه خود است، این مطالعه را می‌توان تلاشی آغازین به منظور گسترش و توسعه مبانی علمی نقش واسطه‌ای صبر در زمینه تأثیرات عزت نفس بر پرخاشگری دانست.

- در عرصه عمل، یافته‌های این پژوهش می‌تواند اطلاعات مهمی برای والدین، مربیان و مسئولان داشته باشد. یکی از یافته‌های این پژوهش، تأثیر مثبت صبر بر کاهش پرخاشگری بود. بنابر این، از والدین و مسئولان دلسوز دانشگاهها انتظار می‌رود مهارت‌های صبر و مقاومت در برابر ضربه‌ها و مشکلات زندگی را در دانشجویان پرورش دهند و به ارتقای سلامتی روانی، بهبود روابط اجتماعی و کاهش پرخاشگری در آنان کمک کنند.

- با توجه به اینکه انجام این پژوهش، نقش عزت نفس را در صبر و پرخاشگری مشخص کرده است، سازمانها می‌توانند برای گزینش نیروهایی که از نظر ابعاد عزت نفس برجسته‌تر می‌باشند، از این پژوهش استفاده کنند؛ زیرا افراد با عزت نفس

بالا تر، صبر بالاتری دارند و از این طریق، بهره‌وری سازمان را افزایش دهند. علاوه بر این، مسئولان آموزشی می‌توانند با پرورش عناصر اخلاقی همچون عزت نفس در مدارس و دانشگاهها، توان شکیبایی و مقاومت در برابر مشکلات و فشارهای روانی را افزایش دهند و در نتیجه از بروز هر گونه پرخاشگری، چه به صورت کلامی، فیزیکی، خصومت یا خشم جلوگیری کنند.

- اثر مثبت عزت نفس بر صبر و پیش‌بینی منفی بر پرخاشگری دانشجویان در پژوهش حاضر، بیانگر آن است که برای ارتقای بهداشت روان آنان، مسئولان دانشگاهها می‌توانند با بیان فواید عزت نفس و ایجاد انگیزه برای رفتارهایی شامل صبر و شکیبایی، سلامت جسمی- روانی و ایجاد ارتباطات اجتماعی مناسب به دور از هر گونه پرخاشگری را تضمین کنند.

- با توجه به یافته‌های این پژوهش درباره اهمیت عزت نفس و پیوند آن با پرخاشگری و با توجه به اینکه صبر و عزت نفس، توانایی بهبود از طریق آموزش را دارند؛ می‌توان با آموزش و بهبود این سازه اساسی، زمینه سلامت جسم و روان لایه‌های مختلف جامعه را با کاهش پرخاشگری، به ویژه در بین دانشجویان فراهم و از آن در جهت افزایش سلامت روانی استفاده کرد.

منابع

- ابراهیمی، ابراهیم؛ رسول اسماعیل‌زاده، صادق ابراهیمی و زهرا سلیمانی (۱۳۹۵). «**بررسی رابطه عزت نفس با پرخاشگری در دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه اول**». دومین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی ایران. قم: مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی.
- احمدی، سعید؛ فروتن امینی و علیرضا ذاکریان (۱۳۹۴). «**رابطه عزت نفس با پرخاشگری دانش‌آموزان دختر مقطع راهنمایی**». اولین همایش ملی علوم انسانی اسلامی. مؤسسه آموزشی مس رایان (نسخه الکترونیکی).
- بامری، خیراله (۱۳۹۶). «**رابطه تاب‌آوری و عزت نفس با پرخاشگری در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم**». سومین کنفرانس سراسری دانش و فناوری علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و روان‌شناسی ایران. تهران: مؤسسه برگزارکننده همایش‌های توسعه‌محور دانش و فناوری سام ایرانیان.
- ذکوری، زهره (۱۳۹۵). «**بررسی رابطه راهبردهای مقابله‌ای و عزت نفس با پرخاشگری در دانشجویان دانشگاه زغال سنگ شهر کرمان**». چهارمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان‌شناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران. تهران: انجمن توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین.
- رهجو، نعمت‌اله و فاطمه غنی‌زاده (۱۳۹۴). «**بررسی رابطه بین عزت نفس و میزان پرخاشگری ورزشکاران رشته کاراته شهرستان کرمان**». اولین همایش علمی پژوهشی روان‌شناسی، علوم تربیتی و آسیب‌شناسی جامعه.
- شب‌افروز، مریم؛ سکینه جنگی، لیلا جوادی علمی و غلامعلی افروز (۱۳۹۶). «**بررسی نقش عزت نفس پایین در ایجاد پرخاشگری نوجوانان**». اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، آسیب‌شناسی روانی و تربیت. تهران.
- شکوفه‌فرد، شایسته و فرهاد خرمایی (۱۳۹۱). «**صبر و بررسی نقش پیش‌بین مؤلفه‌های آن در پرخاشگری دانشجویان**». روان‌شناسی دین، ش ۵ (۱۸): ۹۹-۱۱۲.
- شمالی احمدآبادی، مهدی؛ ناهید اکرمی و مریم بخشی اردکانی (۱۳۹۵). «**بررسی رابطه بین خودپنداره و عزت نفس و پرخاشگری دانشجویان دانشگاه پیام نور شهرستان اردکان**». اولین همایش ملی تازه‌های تعلیم و تربیت در نظام آموزشی ایران. اردکان: دانشگاه آزاد اسلامی.
- قمری گیوی، حسین؛ زهرا محبی و مرتضی صادقی (۱۳۹۱). «**اثربخشی بخشش‌درمانی بر پرخاشگری در پسران نوجوان کانون اصلاح و تربیت شهر تهران**». مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ش ۲۴ (۱۱۴): ۱۶۳-۱۶۸.
- قمی، میلاد؛ ام‌البنین حاج براتعلی، قاضی اسماعیلی، فریبا ولثی و سمیه صالحی (۱۳۹۵). «**رابطه عزت نفس، تحمل ناکامی با کنترل خشم فرزندان طلاق**». کنفرانس جهانی روان‌شناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی در آغاز هزاره سوم. شیراز: پژوهش شرکت ایده بازار صنعت سبز.
- Ahmadi, Saeed; f. Amini and Alireza Zakarian (2014). "The relationship between self-esteem and aggression in middle school female students". The

first national conference of Islamic humanities. Mes Ryan Educational Institute (electronic version).

- Bameri, Kheirollah (2016). "**Relationship between resilience and self-esteem with aggression in secondary school students**". The third national conference of knowledge and technology of educational sciences of social studies and psychology of Iran. Tehran: Sam Iranian Institute for Organizing Knowledge and Technology Development Conferences.
- Ebrahimi, Ibrahim; Rasool Ismailzadeh, Sadegh Ebrahimi and Zahra Soleimani (2015). "**Investigating the relationship between self-esteem and aggression in male students of the first secondary school**". The second national conference of modern studies and research in the field of educational sciences and psychology in Iran. Qom: Soroush Hikmat Mortazavi Center for Islamic Studies and Research.
- Rahjoo, Nematoleh and Fatemeh Ghanizadeh (2014). "**Investigating the relationship between self-esteem and the level of aggression of karate athletes in Kerman**". The first scientific research conference of psychology, educational sciences and pathology of society.
- Shabafrouz, Maryam; Sakineh Jangi, Leila Javadi Elmi and Gholamali Afrooz (2016). "**Investigation of the role of low self-esteem in the development of adolescent aggression**". The first international conference on culture, psychopathology and education. Tehran.
- Shokufefard, Sh. and Farhad Khormaei (2013). "**Patience and examining the predictive role of its components in students' aggression**". Psychology of Religion, No. 5(18): 99-112.
- Shomali Ahmadabadi, Mehdi; Nahid Akrami and Maryam Bakhshi Ardakani (2015). "**Investigating the relationship between self-concept and self-esteem and aggression of Payam Noor University students in Ardakan**". The first national conference on educational innovations in Iran's educational system. Ardakan: Islamic Azad University.
- Qamari Givi, Hossein; Zahra Mohebi and Morteza Sadeghi (۲۰۱۲). "**Effectiveness of forgiveness therapy on aggression in adolescent boys of correction and education center in Tehran**". Journal of Mazandaran University of Medical Sciences, vol. 24(114): 163-168.
- Qomi, Milad; Umm al-Banin Haj Baratali, Ghazi Esmaili, Fariba Walei and Somayyeh Salehi (2015). "**The relationship between self-esteem, failure tolerance and anger control of children of divorce**". World conference of psychology and educational sciences, law and social sciences at the beginning of the third millennium. Shiraz: Ideh Bazaar Sanat Sabz Research Company.
- Zakuri, Zahra (2015). "**Investigating the relationship between coping strategies and self-esteem with aggression in the students of Kerman Coal University**". The fourth scientific research conference of educational sciences and psychology, social and cultural harms of Iran. Tehran: Association for Development and Promotion of Basic Sciences and Techniques.

- Dai, X. & A. Fishbach (2013). **“When waiting to choose increases patience”**. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 121: 256-266.
- DelVecchio, T. & K.D. O’Leary (2005). **“Effectiveness of treatment for specific anger problems: A meta analytic review”**. *Clinical Psychology Review*, 24: 15-24.
- Dunn, J.M. & H.F. Fait (2010). **Special physical education: adapted, individualized developmental**. The University of Virginia, W.C. Brown.
- Matson, G.N. (2007). **“Influence of parenting styles on Adolescent Delinquency in Delta Central Senatorial District”**. *Edo Journal of Counseling*, Vol. 1, No 1: 445-478.
- McCullough. M.E.; D. Fincham & J. Tsang (2003). **“Forgiveness, Forbearance, and Time: The Temporal Unfolding of Transgression Related Interpersonal Motivations”**. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(3): 540-557.
- Nicholson, S. (2013). **Anger management revolution studies distribution**. Company inc. of child Adolescent psychiatry,
- Rosati, A.G.; J.R. Stevens, B.H. Hare & M.D. Hauser (2007). **“The evolutionary origins of human patience: Temporal preferences in chimpanzees, bonobos, and human adults”**. *Current Biology*, 17: 1663-1668.
- Schnitker, S.A. (2012). **“An examination of patience and well-being”**. *The Journal of Positive Psychology*, 7: 263-283.
- Schnitker, S.A. & R.A. Emmons (2007). **“Patience as a virtue: Religious and psychological perspectives”**. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 18: 177-207.